

ПОДІЯ ЯК ЮРИДИЧНИЙ ФАКТ У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

EVENT AS A LEGAL FACT IN THE FAMILY LAW OF UKRAINE

Явор О.А.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права № 2**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Автор звертається до доктринальних положень теорії права з метою надання загальної характеристики такого виду юридичних фактів, як події в сімейному праві. Наведено основні критерії для їх класифікації. У статті розкрито головні напрями в дослідженні юридичних фактів – подій із точки зору потреб практики врегулювання суспільних відносин на сучасному етапі їх розвитку.

Ключові слова: юридичний факт, сімейні правовідносини, юридична дія, юридична подія, правовий стан.

Автор обращается к доктринальным положениям теории права с целью предоставления общей характеристики такого вида юридических фактов, как события в семейном праве. Приведены основные критерии для их классификации. В статье раскрыты главные направления в исследовании юридических фактов – событий с точки зрения потребностей практики урегулирования общественных отношений на современном этапе их развития.

Ключевые слова: юридический факт, семейные правоотношения, юридическое действие, юридическое событие, правовое положение.

The author refers to the provisions of doctrinal law theory to provide general characteristics of the legal facts in family law. There is establishing the basic criteria for their classification. The article discloses the principal directions in the study of the legal facts – events in terms of the needs of settlement practices of public relations at the present stage of their development.

Key words: legal fact, family relationship, legal action, legal event, legal position.

Постановка проблеми. Загальноновизнаним у правовій доктрині є поділ юридичних фактів за критерієм вольової ознаки. За цим критерієм юридичні факти традиційно поділяються на юридичні дії та юридичні події [1, с. 11]. У сімейному праві статус юридичних подій отримують такі юридичні факти, як народження дитини, досягнення шлюбного віку, настання непрацездатності, втрата можливості народити дитину, досягнення пенсійного віку тощо.

Стан дослідження. Загальнотеоретичні питання юридичних фактів завжди перебували в центрі уваги представників юридичної науки. Їх, зокрема, було розкрито в роботах таких учених, як М. Александров, В. Горшеньов, С. Братусь, С. Зівс, В. Казимирчук, В. Копейчиков, В. Кудрявцев, Є. Назаренко, С. Йоффе та інших. Значну увагу дослідженню юридичних фактів приділено в працях Б. Сташківа та С. Фурси. Крім того, значення юридичних фактів у різних сферах правового регулювання розкрито в дисертаційних дослідженнях таких вітчизняних учених, як В. Баландіна [2], А. Завальний [3], А. Чувакова [4], І. Сливич [1], О. Данилюк [5] та інших. Незважаючи на це, питання про роль юридично значущих подій у правовому регулюванні в цілому й у сімейному праві зокрема, про їх місце поряд з іншими юридичними фактами, залишається вкрай малодослідженим.

Метою статті є з'ясування природи юридичних подій та їх значення в розвитку сімейно-правових відносин, розкриття їх особливостей і нормативної фіксації, проведення класифікації юридичних подій у сімейному праві, встановлення того, який вплив

здійснює науково-технічний прогрес та пов'язані з ним події у сфері сімейних відносин на розуміння цієї категорії права.

Виклад основного матеріалу. Поняття «подія» відноситься до числа тих понять, якими оперують у найрізноманітніших сферах наукової діяльності [6, с. 84]. Під юридичними подіями розуміють юридично значущі життєві обставини, настання яких не залежить від волі людини. Свого часу О.С. Йоффе розмежування між подіями і діями проводив не за джерелом їх походження, а за характером процесу: події мають невольовий характер у своєму процесі незалежно від причин їх виникнення, тоді як дії є вольовими не тільки за своєю причиною, але й у своєму процесі [7, с. 120].

Слід зазначити, що дії та події можуть виникати й існувати безвідносно до права. Адже будь-які власне події є «байдужими» праву. Вони набувають правового значення в результаті застосування правової норми, тобто здійснення юридичних дій (вольових і свідомих), у результаті яких вони набувають тієї чи іншої ролі в правовому регулюванні. Стихійне лихо, народження та смерть людини, спливання певного проміжку часу тощо зазвичай відносять до подій, а також за умови вказівки на них у нормах об'єктивного права визнають юридичними фактами – подіями. Проте наведені й інші події, які відображені в праві та ним визнані, набувають характеру вольових, які відіграють різну роль у виникненні та русі об'єктивного й суб'єктивного права [8, с. 29]. Статус юридичних фактів вони набувають тільки у зв'язку з правом.

Так, можна виділити ті дії й події, які мають місце у сфері сімейних відносин, але правового характеру не набувають, а отже, не мають статусу юридичних фактів. Наприклад, хрещення дитини є дією, яку вчиняють батьки, але вона не має правового характеру та не є юридичним фактом, а тому не може виступати підставою для виникнення, зміни або припинення тих чи інших прав й обов'язків. Домовленість між подружжям щодо розподілу обов'язків із приводу ведення домашнього господарства також не є предметом правового регулювання, а тому в цьому разі не йдеться про юридичний факт. Вирішення батьками питання про те, до якої спортивної секції віддати дитину і з якого віку вона має вивчати іноземну мову, святкування річниці одруження тощо, не є питаннями, що перебувають у площині правового регулювання. «Включеність» тих чи інших подій до сфери правового регулювання залежить від їх суспільної значущості. Так, спільне проживання чоловіка і жінки у фактичних шлюбних відносинах довгий час не визнавалося сімейним правом як юридично значуща обставина. І тільки з набуттям суспільного значення, із визнанням із боку суспільства значимості цього факту держава визнала за ним відповідний правовий статус.

Таким чином, не дивлячись на те, що настання тієї чи іншої події не залежить від людини, суспільство не може байдуже ставитися до наслідків, які така подія тягне за собою, а тому законодавець має передбачити модель поведінки на випадок настання відповідних юридичних подій. Отже, події визнаються юридичними фактами тією мірою, якою вони породжують необхідність у правовому регулюванні поведінки людей. Суспільство на кожному етапі свого історичного розвитку об'єктивно вимагає суворо визначеного обсягу регулювання, інакше неминучі негативні наслідки як для всієї соціальної системи в цілому, так і для її окремих елементів (сімей). Водночас можливою є й інша крайність – надмірна регламентація. Обсяг регулювання відносин у сім'ї буде тим більшим, чим складнішою є внутрішня структура суспільних відносин, що складаються в сім'ї, чим більшою є необхідність їх узгодженого та скоординованого розвитку. У процесі регулювання сімейних відносин зростає питома вага соціального. Не пориваючи з психобіологічними факторами поведінки суб'єктів сімейних відносин і спочатку зливаючись із ними, регулювання, проте, частково звільняється від стихійно-природних природних елементів, усе більше пов'язується з потребою вираження та забезпечення об'єктивних соціальних інтересів у поведінці людей.

Крім того, ми маємо розуміти, що в різних суспільствах сфера правового регулювання може визначатися по-різному: великою мірою це залежить від культури та традицій того чи іншого суспільства, історичного етапу розвитку, цивілізаційної належності тощо. Наприклад, у різних країнах різні юридичні наслідки можуть виникати залежно від того, народилася дитина в шлюбі чи поза шлюбом; держави, користуючись своїми суверенними правами та сфе-

рою вільного розсуду, можуть встановлювати різний порядок усиновлення для громадян й іноземців; держави по-різному визначають, яка із подій (запліднення чи народження дитини) є визначальною для надання відповідного правового статусу; у різних суспільствах передбачено різний шлюбний вік, що також залежить від культурних традицій і від існуючого в суспільстві уявлення про зрілість людини та її готовність до створення сім'ї тощо. Отже, ще раз підкреслимо, що предмет правового регулювання є динамічним й таким, що великою мірою залежить від сформованого на певному історичному етапі розвитку суспільства соціального консенсусу щодо значущості тих чи інших обставин у житті такого суспільства. Відповідно, одні й ті ж самі події можуть здобувати різну юридичну характеристику. Метою цієї статті є аналіз подій як юридичних фактів за чинним сімейним законодавством України.

Народження як юридична подія в сімейному праві України. Народження є підставою для виникнення сімейної правоздатності народженої людини, яка зберігається впродовж усього її життя і припиняється в момент смерті. Так, з моменту народження і до моменту досягнення повноліття особа має правовий статус дитини (ч. 1 ст. 6 Сімейного кодексу України [9]), а отже, має бути забезпечена можливість здійснення її прав, установлених Конституцією України, Конвенцією про права дитини, іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 7 Сімейного кодексу України [9]).

Народження дитини є юридичним фактом, який підлягає обов'язковій державній реєстрації (більше того, можна говорити про те, що народження є юридичним фактом, який тягне за собою виникнення в батьків обов'язку зареєструвати народження не пізніше одного місяця від дня народження). Однак відповідні юридичні наслідки він тягне не з моменту такої реєстрації, а з моменту свого виникнення: як відомо, особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження (ст. 269 Цивільного кодексу України [10]).

Народження визнається юридичною подією, незважаючи на те, що первісно воно обумовлено волевою діяльністю людей (особливо яскраво це проявляється в разі штучного запліднення жінки).

Народження дитини нареченою, поряд із таким юридичним фактом-станом, як вагітність, виступає підставою для реєстрації шлюбу в день подання заяви про реєстрацію шлюбу або в будь-який інший день за бажанням наречених протягом одного місяця (ч. 2 ст. 32 Сімейного кодексу України [9]).

Народження дитини зазвичай виступає правостановлюючим юридичним фактом: на його підставі виникають відповідні права й обов'язки в сімейній сфері правового регулювання. Однак у разі народження дитини мертвою така юридична подія є правоприпиняючим фактом [11, с. 7]: з її настанням припиняється право дружини на утримання, якщо таке утримання було їй надано під час вагітності (ст. 85 Сімейного кодексу України [9]).

Досягнення певного віку як юридична подія. Подальший (після народження) розвиток сімейної правоздатності пов'язаний із настанням ще однієї події – досягненням певного віку. Так, для усиновлення дитини потрібна її згода, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити (ч. 1 ст. 218 Сімейного кодексу України [9]).

Досягнення дитиною десяти років означає, що місце її проживання в разі окремого проживання батьків визначається за згодою самої дитини (ч. 2 ст. 160 Сімейного кодексу України [9]). Дитина, яка досягла чотирнадцяти років, взагалі визначає місце свого проживання самостійно (ч. 3 ст. 160 Сімейного кодексу України [9]). Крім того, досягнення чотирнадцятирічного віку дає дитині право самостійно розпоряджатися доходом від свого майна (ч. 2 ст. 178 Сімейного кодексу України [9]). Також така дитина має право брати участь у розпорядженні аліментами, які одержані для її утримання (абз. другий ч. 1 ст. 179 Сімейного кодексу України [9]), в укладенні договору про припинення права на аліменти для цієї дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно (ч. 1 ст. 190 Сімейного кодексу України [9]). Вона може звертатися до суду з позовом про скасування усиновлення щодо себе або визнання його недійсним (ч. 1 ст. 240 Сімейного кодексу України [9]). Така особа має право на вільне самостійне пересування територією України і на вибір місця перебування (ст. 313 Цивільного кодексу України [10]), вона може змінити своє прізвище та (або) власне ім'я за згодою батьків або одного з них у разі, якщо другий із батьків помер, визнаний безвісно відсутнім, оголошений померлим, визнаний обмежено дієздатним, недієздатним, позбавлений батьківських прав щодо цієї дитини, а також якщо відомості про батька (матір) дитини виключено з актового запису про її народження або якщо відомості про чоловіка як батька дитини внесені до актового запису про її народження за заявою матері (ст. 295 Цивільного кодексу України [10]), право подати заяву про прийняття спадщини без згоди своїх батьків або піклувальника (ст. 1269 Цивільного кодексу України [10]). З досягненням шістнадцяти років фізична особа здобуває право змінювати прізвище та/або ім'я на власний розсуд.

Досягнення особою, над якою було встановлено опіку, чотирнадцяти років автоматично припиняє опіку. У цьому разі особа, яка здійснювала обов'язки опікуна, стає піклувальником без спеціального рішення щодо цього (ст. 76 Цивільного кодексу України [10]).

Окремо має бути названо повноліття як подію, з моменту настання якої фізична особа наділяється повною сімейною дієздатністю (однак така правова можливість, як право бути усиновлювачем дитини з'являється тільки з досягненням двадцяти одного року). Вісімнадцять років в Україні також є шлюбним віком для жінок і чоловіків.

Досягнення двадцяти трьох років може виступати юридичною подією, якщо йдеться про виплату аліментів на утримання дочки або сина, якщо така

повнолітня дитина продовжує навчання (ст. 199 Сімейного кодексу України [9]).

Передпенсійний вік жінки або чоловіка на момент розірвання шлюбу (зокрема, не більш як п'ять років до встановленого законом пенсійного віку) може виступати підставою для реалізації права на утримання після досягнення цього пенсійного віку, проте за умови, що в шлюбі вони спільно проживали не менш як десять років (ч. 3 ст. 76 Сімейного кодексу України [9]).

Смерть як юридична подія в сімейному праві. Як правило, смерть виступає правоприминаючою юридичною подією [12, с. 167]. Так, смерть одного з подружжя припиняє шлюб (ч. 1 ст. 104 Сімейного кодексу України [9]). Смерть дитини може виступати підставою для припинення права того з батьків, з ким проживала дитина, на утримання (ст. ст. 85, 87 Сімейного кодексу України [9]). Водночас в окремих випадках смерть може ставати елементом правоутворюючого фактичного складу: наприклад, смерть того з батьків, з ким проживала дитина, є підставою для набуття такою дитиною права власності на аліменти (ч. 2 ст. 179 Сімейного кодексу України [9]).

Настання певного строку як юридична подія в сімейному праві. Окремий різновид юридичних подій становлять обставини, пов'язані зі впливом або із настанням певних передбачених законом або домовленістю сторін строків. Такі обставини можуть носити правоутворюючий, правозмінюючий або правоприминаючий характер. Наведемо декілька прикладів. Сплив трьохмісячного строку з моменту подання заяви про реєстрацію шлюбу призводить до втрати нею чинності (ч. 4 ст. 28 Сімейного кодексу України [9]). Сплив одного місяця від дня подання особами заяви про реєстрацію шлюбу є елементом фактичного складу, що дає право на реєстрацію шлюбу (ч. 1 ст. 32 Сімейного кодексу України [9]). Так само елементом фактичного складу, що є підставою для розірвання шлюбу між особами, які не мають дітей, є сплив одного місяця з моменту подання ними заяви про розлучення (ч. 2 ст. 106 Сімейного кодексу України [9]). Аналогічний статус має місячний строк, який відраховується з моменту подання до суду заяви про розлучення подружжя, яке має дітей і між яким не має майнового спору (ч. 4 ст. 109 Сімейного кодексу України [9]). Сплив двомісячного строку з того моменту, як дитину було підкинуто або знайдено, є підставою для того, щоб дитину могло бути усиновлено (ч. 2 ст. 209 Сімейного кодексу України [9]).

Від строків-подій слід відрізняти строки, встановлені для виконання того чи іншого юридичного обов'язку, тобто юридичного акта (наприклад, місячний строк, передбачений для державної реєстрації народження дитини). Відповідно, порушення такого строку стає юридичною підставою для притягнення винних до юридичної відповідальності. Однак у такому разі не строк виступає юридичним фактом, а сам юридичний акт у вигляді протиправної бездіяльності.

Висновки. На підставі викладеного вище аналізу найбільш юридично значущих подій, які виступають

у сімейному праві юридичними фактами, можна зроби-ти такі узагальнення:

1. Юридичні події в сімейному праві можуть виступати як правоутворюючі, правозмінюючі або правоприпиняючі юридичні факти.

2. Різновидом юридичних подій є строки. Роль юридичних фактів вони зазвичай виконують у поєднанні з іншими юридичними фактами, тобто як елемента фактичного складу.

3. Події в сімейному праві можуть виступати як самостійними підставами для виникнення, зміни або припинення відповідних правових відносин або правових станів (наприклад, народження дитини є самостійною підставою для виникнення сімейної правоздатності в особі, яка народилася, відповідних прав й обов'язків у її батьків), так і виконувати роль юридичних фактів тільки в складі фактичного складу як його елемент. Зокрема, Сімейний кодекс України [9] визначає фактичний склад, який дозволяє чоловіку та жінці укласти шлюб: досягнення ними шлюбного віку, добровільне волевиявлення на укладення шлюбу, неперебування кожного з них в іншому шлюбі, відсутність між ними прямої лінії споріднення. Слід зазначити, що факту непрацездатності одного з подружжя може бути недостатньо для призначення йому утримання з боку іншого подружжя.

4. Серед юридичних подій у сімейному праві можна виділяти ті, які тягнуть за собою відповідні юридичні наслідки автоматично (наприклад, народження або смерть), і ті, що лише можуть стати підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин або того чи іншого правового стану в сімейному праві за умови, що зацікавленою особою буде вчинено відповідну юридичну дію. Водночас одна й та сама подія для різних сімейно-правових відносин може мати різні юридичні наслідки. Так, смерть одного або обох із батьків тягне за собою припинення батьківських правовідносин. При цьому, наприклад, смерть повнолітньої дитини, яка виконувала обов'язок з утримання непрацездатних батьків разом з іншими дітьми, може стати підставою для перегляду зобов'язань інших дітей щодо утримання батьків.

5. Юридичні події можуть бути поділені на відносні (викликані діяльністю людей, наприклад, народження дитини) та абсолютні (ті, які не пов'язані з діяльністю людей: настання відповідного строку). Відносний характер носить більшість подій у сімейному праві. До них можна віднести насамперед дії, які здійснені певними суб'єктами незалежно від волі інших суб'єктів у цьому правовому просторі. Наприклад, втрата дружиною можливості народити дитину внаслідок протиправної поведінки щодо неї є юридичним фактом. Якщо оцінювати протиправну поведінку з точки зору тих відносин, які виникають за участю самого правопорушника (відносини з приводу притягнення до юридичної відповідальності тощо), то така поведінка здобуватиме характеристику такого юридичного факту, як юридична дія, зокрема неправомірне діяння. Однак такі відносини не охоплюються предметом регулювання сімейно-

го права. А от в межах сімейного права відповідне неправомірне діяння, що включає в себе наслідок у вигляді втрати жінкою можливості народити дитини, здобуває характеристику події, але відносної. Таким чином, на прикладі наведеного юридичного факту можна побачити його двоїсту природу: він одночасно має ознаки юридично значущої поведінки для одних правовідносин і юридично значущої події для інших. Так, якщо людина стає стороною правовідносин або набуває певний правовий стан незалежно від своїх дій або поза своїм бажанням і волею, то юридичний факт, який слугує підставою виникнення правовідносини, є для неї подією. І, навпаки, якщо людина стає стороною правовідносини відповідно до своєї поведінки і за своїм волевиявленням, то юридичний факт, який слугує підставою виникнення правовідносини, є вчинком.

6. Науково-технічний прогрес серйозно розширює людські можливості щодо впливу на певні природні явища, що ставить перед юридичною наукою завдання щодо перегляду доктринальних положень із приводу правової оцінки тих чи інших юридично значущих обставин, що мають статус юридичних фактів для цілей правового регулювання. Так, штучне запліднення жінки, результатом якого стає її вагітність, виступає юридичною дією, зокрема юридичним вчинком. Однак це не змінює того, що саме настання вагітності, з яким право пов'язує певні юридичні наслідки, є юридичною подією. Так само народження дитини здобуває характеристику юридичної події, незалежно від того, відбулося народження природним шляхом чи, наприклад, у результаті кесарева розтину. При цьому сам кесарів розтин буде розглядатися як юридичний вчинок.

Застосування технологій штучного запліднення також ставить питання про визначення походження дитини, яке раніше визначалося виключно на підставі такої юридичної події, як народження [13, с. 9]. Широке застосування сучасних медичних технологій більше не дозволяє пов'язувати походження дитини, якому надається юридичне значення, лише з біологічним походженням (кровною спорідненістю). Крім того, правила ст. 123 Сімейного кодексу України [9] ґрунтуються на принципі визнання, згідно з яким правового значення набуває не біологічний момент народження дитини, а соціальний – намір особи визнати дитину своєю. Таким чином, визначальною стає не тільки юридична подія – народження дитини, а й юридичний акт – визнання батьками такої дитини. При цьому визнання відбувається до народження дитини – у момент надання згоди на застосування тієї чи іншої репродуктивної технології. Особа, яка завідомо знає, що народжена дитина не буде мати з нею генетичного зв'язку, тим не менш висловлює бажання встановити батьківські правовідносини із цією дитиною. Донори, навпаки, незважаючи на набуття генетичного зв'язку з дитиною, не мають права вимагати встановлення правового зв'язку. Крім того, генетична спорідненість не визнається законом достатньою підставою для цього.

Водночас, наприклад, чинне сімейне законодавство України не врегулює випадків, пов'язаних із такою юридично значущою обставиною, як зміна статі особи. Так, відповідно до ст. 51 Основ законодавства України про охорону здоров'я [14] на прохання пацієнта, відповідно до медико-біологічних і соціально-психологічних показань, які встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, йому може бути проведено шляхом медич-

ного втручання в закладах охорони здоров'я зміну (корекцію) його статеві належності. Особі, якій було здійснено зміну статеві належності, видається медичне свідоцтво, на підставі якого надалі вирішується питання про відповідні зміни в її правовому статусі. У зв'язку із цим у сімейному праві можуть виникати питання щодо можливості збереження шлюбних відносин між особами, одна з яких змінила стать, а також щодо інших правовідносин. На цьому етапі законодавць відповідних відповідей не надає.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сливич І.І. Юридичні факти в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / І.І. Сливич ; Одеська національна юридична академія. – О., 2007. – 19 с.
2. Баландіна В.Г. Юридичні факти в податковому праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / В.Г. Баландіна ; Державний НДІ Міністерства внутрішніх справ України. – К., 2009. – 19 с.
3. Завальний А.М. Юридичні факти у сфері здійснення правоохоронної діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / А.М. Завальний. – К., 2007. – 22 с.
4. Чувакова А.М. Юридические факты, фактические составы и их дефекты : [монография] / А.М. Чувакова. – О. : Фенікс, 2009. – 112 с.
5. Данилюк О.В. Юридичні факти як підстави виникнення індивідуальних трудових правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / О.В. Данилюк ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2007. – 202 с.
6. Саврасова Ю.В. Понятие «событие»: концептуальные особенности / Ю.В. Саврасова // Философия права. – 2008. – № 3. – С. 84–86.
7. Иоффе О.С. Правоотношение по советскому гражданскому праву / О.С. Иоффе. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1949. – 143 с.
8. Батанов О.В. Концептуальні засади визначення юридичних фактів у муніципальному праві України / О.В. Батанов // Вісник Запорізького національного університету. – 2009. – № 2. – С. 28–34.
9. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21. – Ст. 135.
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
11. Кикоть Г.В. Юридичні факти в системі правовідносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Г.В. Кикоть ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2006. – 19 с.
12. Анікіна Г.В. Смерть фізичної особи як юридичний факт / Г.В. Анікіна // Університетські наукові записки. – 2008. – № 4 (28). – С. 166–170.
13. Stark V. Transnational Surrogacy and International Human Rights / V. Stark // ILSA Journal of International & Comparative Law. – 2012. – Vol. 18. – № 2. – 16 p.
14. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 р. № 2801-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.